

Latvijas viensētu ainavas

Šajās dienās, kad pasaules sabiedrību satrauc pandēmijas draudi un mūsu ikdienu sāk noteikt jaunas sociālās saskarsmes normas, negaidītu aktualitāti iemantojis Latvijas simtgadei veltītais projekts "Ainavas runā. Dabas daudzveidība Latvijas ainavās", kas īstenots ar Latvijas Vides aizsardzības fonda un Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas finansiālu atbalstu, un tā ietvaros veiktais pētījums par Latvijas viensētu ainavu un tās transformāciju kā dabā, tā iedzīvotāju apziņā. Pētījuma autori ir Vidzemes Augstskolas Sociālo, ekonomisko un humanitāro pētījumu institūta pētnieki **Iveta Druva-Druvaskalne** un **Andris Klepers**.

Viensētas unikalitāte

Eiropas kultūras kontekstā Latvija ir īpaša ar gadsimtiem veidojušos viensētu apdzīvotības tradīciju, kuras nav un vēsturiski nav bijis nekur citur. Piemēram, Vācijā un Krievijā pārsvarā bijuši ciemi. Daudzu pasaules tautu valodās pat nav apzīmējuma konceptam "viensēta", turpretī latviešiem tas ir nozīmīgs nācijas kultūru, sadzīvi un mentalitāti raksturojošs elements.

Arhitekti viensētu uzskata par mazāko pilsētībniecisko vienību. Latvijas muižu un parku pētniece arhitekte **Ilze Māra Janelis** norāda, ka ciemi bijuši arī pie mums, taču atšķirīgi. Latvijas teritorijā ciems varēja sastāvēt no divām trim pilnīgi patstāvīgām viensētām, kuras atradās tik tuvu,

ka iztālēm izskatījās pēc viena liela ēku pudura kuplu koku ielokā. Dažreiz par ciemu sauca pat vienu pašu viensētu, kurā bija vismaz divas apdzīvojamās mājas.

Kā vienu no vēsturiskās viensētas iezīmēm arhitekte min to, ka tajā nav bijis daudzu mūsdienās aktuālu ekoloģisko problēmu. "Vecajā, no literatūras klasiķiem pazīstamajā viensētā sanitārā zona starp dzīvojamo un ražošanas zonu ir pagalms, atpūtas zona – birzīte tīruma vidū un puķu dārziņš aiz loga, dzeramais ūdens – no akas, laistīšanai – no diķa. Tā saucamo notekūdeņu ir salīdzinoši maz un praktiski nepastāv problēma, kur tos novadīt. Organiskie atkritumi nokļūst komposta kaudzē, bet neorganisko tikpat kā nav. Pēdējos simt gados dzīve ir tik strauji mainījusies, ka grūti pateikt, kurš uzlabojums un sasniegums, elektrību, minerālmēslus un

sadzīves ķīmiju ieskaitot, ir viscaur labs, bet kurš tāds šķiet tikai sākumā. Taču skaidrs, ka viensētas iespējas ne tuvu nav izsmeltas – ne sadzīvē, ne ražošanā, ne ainavā. Tikai jāpatur prātā, ka viensēta ir pārāk maza salīdzinājumā gan ar pilsētu, gan ar sen izveidojušos, ilgus gadus par neperspektīvu turētu ciematu un kvantitatīvā atšķirība nenovēršami prasa kvalitatīvi atšķirīgu pieeju."

Ainavas kvalitāte

Viena no Vidzemes Augstskolas pētījuma autorēm Iveta Druva-Druvaskalne stāsta, ka vēsturiskā konteksta izpratnei tika izmantota 20. gadsimta sākuma periodikas satura analīze, bet, vērtējot mūsdienas sabiedrības priekšstatus par lauku ainavu, veikti 72 viensētu apsekojumi un aptaujāti māju saimnieki un to iemītnieki (kopā 316 respondenti). Savukārt Andris Klepers norāda, ka Latvijas iedzīvotājiem ir saglabājušies ideāli par viensētu un lauku ainavu, kuru pamats lielā mērā tika stiprināts 20. gadsimta sākumā, kad veidojās vairāk nekā 60 000 jaunsaimniecību (teju puse no šodien apdzīvotajām viensētām Latvijā). Taču mūsdienās šie ideāli vairs nav iedzīvināmi tikpat dabiski kā iepriekš, jo ir mainījusies viensētu praktiskā funkcija. Tāpēc jāveido jauni, mūsdienām un nākotnei atbilstoši ideāli.

Patlaban notiek transformācija no dabas ritmiem pakļautās, darbīgās un ražojošās *Straumēnu viensētas* uz viensētu kā kvalitatīvu dzīves telpu modernam cilvēkam – viņa mieram, radošumam un tuvai saskarsmei ar dabu pretstatā dzīvei urbānā vidē (taču, vēlams, neilga brauciena attālumā no

pilsētas!). Kā šis process izvērtīsies – tur liela nozīme būs jaunajiem viensētniekiem, proti, pilsētniekiem, kuri iekārtojas uz dzīvi laukos.

Meža šalkoņa un putnu dziesmas

Pētījuma autoru apsekoto viensētu iemītnieku subjektīvā vērtējumā starp izjūtām, kas saistās ar dzīves kvalitāti lauku viensētā, visbiežāk minēts plašums un savrupība, brīvība un neatkarība, tradicionālisms, klusums un miers, kā arī harmoniskums. Sagrupējot pēc uztveres veida, kā vizuāli objekti minēti: tālo skatu perspektīva, tāls skats, skats uz apvāršni; no dzirdes: meža skaņas, šalkoņa, putnu dziesmas, atbalss. Ožas uztveri raksturo smaržas: viensētā smaržo gaiss, puķes. Vēl minēta drošības izjūta, kādu sniedz aizvējš, patvērums. Nosaukta pat siltuma izjūta, ko dod malkas krāsns. Visbiežāk nosauktie vārdi ir: plašums, senatnīgums, miers, klusums, skaistums, harmoniskums, dabiskums, kārtība, brīvība, gaiss.

Kā izzūdoši viensētas ainavu elementi minēti: mikroaina-va māju tiešā tuvumā; augu sugas, kas tipiskas Latvijai; apkārtnes pļavas pilnbriedā; meži, no kuriem uz sējas laukiem nāk baroties stirnas; neregulāri dārzi ar ceriņkrūmu biežokņiem un kāršrozēm, tagad aizstāti ar *modīgākiem* skujuņiem un tūjām. Viensētu apkārtnē pārtop par pilsētām raksturīgu savrupmāju dzīves stila atdarinājumu. Sarūk tradicionāli būvēto ēku kopums, atvērti tālie skati no mājas un pagalma. Sarūk dabiskie zālāji – pļavas un ganības.

Dialogs

Foto: A. Verhaustinskis

Vija Zariņa un Kaspars Zariņš, gatavojoties izstādei "Paralēli" LNMM izstāžu zālē "Arsenāls" 2017. gadā

Hrestomātiska aina, kā no Latvijas mākslas vēstures grāmatas: *bārdains mākslinieks salmu platmali galvā, krāsu kastīti pār plecu un saklapējamo beņķīti padusē skaistā vasaras rītā kāpj Siguldas "sutas bānī" un dodas plenērā. Nonācis izraudzītajā vietā, viņš izvel krāsu kastei kājiņas, atver vāku, atstutē pret to jau sagatavoto audekliņu vai kartonu, noliek pa rokai terpentīna blašķīti un lupatu, iekārtojas uz atvāztā beņķīša, izspiež uz paletītes krāsas, izvēlas otu un ... liels mākslas tapšanas brīnums var sākties.*

Tagad viss ir citādi. Dažam māksliniekam krāsu tūbiņas un otas allaž ir kabatā, vienalga, kādos pasaules ceļos viņš dots. Citam pietiek ar viedtālruni, pārējais top darbnīcā. Vēl citam vispār viss notiek galvā.

VIJA ZARIŅA ir ražīga māksliniece. Līdzās gleznošanas mācīšanai Latvijas Mākslas akadēmijā katru gadu top pa izstādei. 2017. gadā Latvijas Nacionālā mākslas muzeja izstāžu zālē "Arsenāls" kopā ar dzīvesbiedru gleznotāju Kasparu Zariņu personalizstāde "Paralēli", tā pati Liepājā un Ventspilā 2018. gadā. Pagājušajā gadā Rīgā galerijā "Daugava" bija skatāma Vijas Zariņas personalizstāde "Uzgleznotā daba".

Ja māksliniecei pajautātu par viņas lielformāta dabasskatu precīzām adresēm, diez vai viņa tās varētu nosaukt. Svarīgāks par skatpunktu ir kas cits: Latvijas dabas izjūta, kas staro no šiem liela izmēra audekliem – no tiem, šķiet, plūst ne tikai gaisma un krāsas, bet arī koku šalkoņa, pļavas zāles smaržas un ūdens tikko manāmā ņirba.

Par to, kā Latvijas daba uzrunā mākslinieci, kā top šis apbrīnojama ainavas un mākslinieka dialogs, Vija Zariņa stāsta:

"Mākslā meklēju interesanto, harmonisko, līdzsvaroto, man skaisto un neparasto vienlaikus. Savā glezniecībā īpašu nozīmi piešķiru ainavai. Nevis no dabas nogleznotai, bet dabas inspirētai. Es tās saucu par *savu izjūtu ainavām*. Gleznoju nevis konkrētu vietu, bet konkrētu izjūtu. Latviju. Dzimteni. Kaut ko daudz vairāk par acij redzamo. Gaismu, noskaņu, gadalaikus, starpgadalaiku stāvokļus. Svarīga ir precīza izjūta, nevis precīza vieta. Manā dabā ir vērīgi skatīties pasaulē, piefiksējot smalkās gaismas nianšes, ieraugot kaut ko īpašu, kas liek apstāties un ilgi lūkoties, aizdomāties. Dabas mūžīgā mainība un fascinējošais vilinājums ir tas, kas mani ir interesējis vienmēr. Ar gleznieciskiem līdzekļiem mēģinu panākt smaržu, vēju, siltumu, miglu, mieru.

Mēs dzīvojam, elpojam, redzam un atceramies. Mēs atpazīstam savu zemi un vietu. Ar fotoaparātu var fiksēt ļoti precīzu mirkli (laika un gaismas ziņā). Izmantojot šo īso fiksēto mirkli, es kā gleznotāja varu ar to rīkoties – to papildinot un pagarinot. Precīzai lietai es piešķiru vispārinājumu – it kā paplašinu šo laika mirkli.

Mēģinu uzgleznot to izjūtu, kad skaidri zini – esi mājās Latvijā. Vārdos to ir grūti izstāstīt. Tāpēc es gleznoju."

Aptaujas laikā viensētņiekiem tika vaicāts, kādi pirmie vārdi ienāk prātā, iedomājoties kvalitatīvu lauku viensētas ainavu. Lūk, dažas atbildes: "Pie mājas veci ozoli, liepas, kļavas", "Ozolu puduris, kas ieskauj māju", "Mājai piegulošs dārzs", "Karogmasta dobe", "Ēku ansamblis (māja, šķūnis, klētiņa, pirts)", "Koka ēku puduris, ainaviska, harmoniska vide, dārzs, piebraucamais ceļš", "Mājas pagalmā sēž *ainavā*", "Renovēta vecā māja, ēku ansamblis: klēts, kūts, pirts, māja, vāgūzis".

"Visiem labi?"

Kurš gan nezina no bērna kājas pazīstamo tautasdziesmu par tēva novadiņu, kurā "Zaķim labi cilpas mest,/Rubenam rubināt"? Taču realitātē, kā pētījumā atzīts, "lauku ainavas vērtējums ir atkarīgs no lauksaimnieciskās prakses, bet lauku ainava tiek uztverta kā saimniecības, lauku īpašuma blakusprodukts jeb pievienotā vērtība, nevis mērķis pats par sevi". Un, "kamēr esošie dabas un ainavas elementi nekļūst par saimniecības attīstības šķērslī un saimniecībai nav īpašas nepieciešamības intensificēt ražošanu, tikmēr tie var palikt neskarti un uztverti mazāk vai vairāk pozitīvā gaismā". Bet ja ne? Aptaujātie kā dzīves vides kvalitātes pasliktināšanās iemeslus min arī intensīvu saimniekošanu blakus esošajās lauksaimniecības vai meža zemju teritorijās, kā arī vietējās pašvaldības nereti nemākulīgu rīcību un netālredzību.

Patlaban Latvijas laukos ir apzinātas vismaz 27 500 pamestas lauku viensētas – citas sen sagruvušas, vien pēc palikušiem pamatiem atpazīstamas mājvietas, citas atstātas pēdējās desmitgadēs. Turpina samazināties dabas saimniecību skaits un to kapacitāte – tas saistīts ar proporcionāli lielu skaitu gados vecāku iedzīvotāju.

Savs vārds lauku ainavas sakarā bilstams arī par dabas aizsardzību. Pētījuma autori uzskata, ka vides ilgtspējas un dabas aizsardzības mērķu sasniegšanai svarīgs ir mērķtiecīgs dialogs ar sabiedrību, kas tieši iesaistīta dabas daudzveidības uzturēšanā. Svarīgs ir jautājums par ainavas kvalitātes tiešo saistību ar cilvēku labklājību.

Lauku sētas psihokomforts

Ielūkosimies laikā pirms 30 gadiem. 1990. gadā "Dabas un vēstures kalendārs", unikāls izdevums (1962 – 2015), kurā pat bezcerīgākajos padomijas laikos varēja smelties ziņas par latviešu tautas tradicionālo arhitektūru, folkloru, dabas norisēm un to skaidrojumu, tika publicēts raksts "Latviešu lauku sētas psihokomforts". Tā autors Andris Salna centās izprast, kur slēpjas senās latviešu lauku sētas psiholoģiskā gaisotne, analizējot kādas konkrētas lauku sētas ēku izvietojumu un iedarbību uz cilvēka zemapziņu. Atzīstot, ka "zinātniskajā psiholoģijā vēl nav un acīmredzot tik drīz arī nebūs (varbūt tagad, pēc 30 gadiem, jau ir? – red.) detalizētas metodes vides ansambļu analīzei no to atbilstības cilvēku psihei skatpunkta. Taču prakse arvien uzstājīgāk prasa vides objektu psiholoģiskās novērtēšanas līdzekļus,

jo pretējā gadījumā tā draud kļūt cilvēkam arvien nepieņemamāka."

Analizētajā lauku sētā ap kvadrātveida pagalmu izvietotas ēkas – dzīvojamā māja, kūts, klēts, pušu kētiņa, malkas šķūnis. Arī augļu un sakņu dārzi, cukaploks. Ap pagalmu esošās ēkas it kā saslēdzas gredzenā, jo vairāk tādēļ, ka visu ēku jumti pret centru ir slīpi. "Kaut viens pret centru vērstas ēkas gals ar savu jumta trīsstūri šo gredzenu salauztu," raksta autors. Orientācijai kalpo divas vizuāli psiholoģiskās ass: spēcīgākā ass savieno dzīvojamo māju ar kūti; otra, viegli uztveramā taisnā leņķī, – klēti ar nelielām ēkām pretējā pusē. Asīm ir būtiska psiholoģiskā nozīme, jo tās palīdz orientēties telpā. Turklāt svarīgi, ka viena ass dominē, tādējādi pasargājot no pūlēm izvēlēties vienu galveno orientieri.

"Šāda sētas kompozīcija gan nodrošina patīkamu uztveri, taču bez sētu aptverošiem elementiem tai pietrūktu psiholoģiskas nobeigtības un būtu jūtams psiholoģisks diskomforts. Tam labs piemērs ir tipiskās amerikāņu fermas, tāpat mūsu jaunās sētas, kur ēku grupa atrodas klaja lauka vidū. Sevišķi labi tas jūtams, ja jaunās sētas salīdzina ar vecajām, kokos un dārzos ieaugušajām," raksta autors. Par šādiem sētu aptverošiem elementiem var būt atstātas stāvoša ēka, piemēram, pirts, koku grupa, liels akmens vai koks. Analizētās sētas kompozīcija ir "klasiski monolīta, skaidra un psiholoģiski stabili centrēta. Tā rada stabilitātes izjūtu, un tāpēc šī vieta liekas esam visas pasaules centrs, kurā kā zemapziņā, tā apziņā vienmēr tiecamies atgriezties un atrasties."

Diemžēl jau 1990. gadā, kad iznāca kalendārs, šī 1856. gadā aizsāktā māju ansambļa vairs nebija. Visticamāk, tā paliekas noslaucīja meliorācija un tā vietā ir kļājš lauks. Taču raksts par lauku sētas psihokomfortu tieši korelē ar Vidzemes Augstskolas pētījuma respondentu sniegto dzīves vides novērtējumu.

Secinājums

Dabas un savvaļas tuvums, klātbūtne, saskanīga līdzsastāvēšana, robežu saplūsmē starp dabu un viensētu kā komfortablu mitekli cilvēkam, viensētas apkārtnē kā dzīvotne daudzām dzīvām radībām, jutekliska "ieniršanu" ainavā, kas ir pilna ar dabiskām smaržām, pilnvērtīgām dabas garšām, patīkamām skaņām, vizuāliem pieredzējumiem un plašumu, – lūk, galvenās priekšrocības lauku viensētai, salīdzinot ar ciemu un pilsētu savrupmājām. Viensētu saimniekiem, ja šī dzīvesvieta ir viņu brīva izvēle, novēlam būt ieinteresētiem ainavas kvalitātes veicināšanā un dabas daudzveidības uzturēšanā. **E&P**

Ar pētījumu var iepazīties:

<https://www.ainavasruna.lv/petijuma-rezultati/veikts-apjomigs-petijums-par-latvijas-ainavu>

Zaiga Kipere